

VANHAA JA UUTTA VANHAN KIRJAKIELEN PÄIVILLÄ

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus järjesti Agricolan juhluvuoden merkeissä Helsingissä syyskuun alussa kaksipäiväisen seminaarin »Vanhan kirjakielen päivät». Seminaarin päällimmäiseksi vaikutelmaksi jäi monipuolisuus: Esitelmät käsittelivät Agricolan lisäksi myös muuta vanhaa kirjasuomea ja lisäksi kirjaviroa siten, että ajallinen kaari ulottui aina 1800-luvun puoliväliin asti. Esitelmöijistä neljä tuli Virosta kolmesta eri instituutiosta, yksi Unkarista, yhden esitelmän taustalla oli suomalais-virolainen tutkimusryhmä ja loput kaksitoista esitelmää olivat suomalaisten käsialaa viidestä eri instituutiosta. Esitelmöitsijät edustivat siis monia eri yliopistoja ja tutkimuslaitoksia sekä eri tieteenaloja, kielitieteen lisäksi kirkkohistoriaa, käännöstiedettä ja musiikkitiedettä. Lisäksi seminaarissa esiteltiin uusia aineistoja, joita vanhan kirjakielen tutkijoilla ja opettajilla on sähköisessä muodossa käytössään. Päivien puheenvuoroista oli nähtävissä, että vanhan kirjakielen tutkimuksessa on odotettavissa myös uusia tuulia tutkimusnäkökulmissa ja -metodeissa.

Vanhan kirjasuomen sanakirjan toimittaja, erikoistutkija RIITTA PALKKI tutustutti yleisöä Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen vanhan kirjasuomen sähköisiin aineistoihin. Aineistot on koostettu sanakirjatyön tarpeisiin, mutta ne on avattu suurelle yleisölle viime joulukuussa Kaino-aineistopalvelimessa (<http://kaino.kotus.fi/aineistot/>), jossa on tarjolla myös muuta aineistoa. Kainossa vanhan kirjasuomen korpus on

kiitettävän laaja (lähes 3,5 miljoonaa sanaa); mukana on muun muassa Agricolan koko suomenkielinen tuotanto, ensimmäinen raamatunsuomennos ja laajasti muuta-kin varhaista kirjoitettua suomea. Erityisen kiinnostava on Varia-osuus, jossa on noin 70 lyhyehköä tekstiä eri aloilta 1600-luvulta 1800-luvun alkuun. Osuudessa on muun muassa runoja, tutkielmia ja käännöksiä. Lisäksi Kaino tarjoaa myös hyvän varhaisnykysuomen korpuksen. Palkki korosti esityksessään sitä, että aineistojen täyden käytön kannalta olennaista on vanhan kirjasuomen tuntemus ja luonnollisesti ortografian osaaminen: esimerkiksi halutun sanan kaikki mahdolliset muodot eivät useinkaan tule yhdellä, kahdella tai »vielä viidelläkään haulla».

KRISTIINA ROSS Eesti Keele Instituutista esitteli mielenkiintoisessa esitelmässään Virossa käynnissä olevaa digitalisointihanketta, jossa tavoitteena on luoda Viron raamatunkäännösten sähköinen korpus vuosilta 1600–1739; tietokantaan on tavoitteena koota kaikki säilyneet vironkieliset raamatunkäännökset ja käännöskatkelmat Georg Müllerin 1600-luvun alun saarnoista aina ensimmäiseen painettuun Raamattuun (1739) asti. Tallennustyö on alkuvaiheessa (ks. <http://www.eki.ee/piibel/>), mutta valmistuttuaan tietokanta tarjoaa mahdollisuuden rakentaa yleiskuva hengellisen kielen kehitymisestä. Se sisältää käännöstekstejä ja niiden pohjalta koostetun sanaston sekä mahdollisuuden tehdä hakuja niin teki-jän kuin tekstien, tietyn raamatunkohdan,

▷

nykykielisen hakusanan tai morfologisen muodon mukaan.

Ross korosti esitelmässään sitä, miten tällaiset isojen aineistojen tallennusprojektit eivät ole vain tallentamista vaan myös perustutkimusta. Esimerkiksi morfologisten ja morfosyntaktisten muotojen hakusanoittaminen nykyvirolaisen muodon mukaan on työn edetessä osoittautunut ongelmalliseksi periaatteeksi. Ensinnäkin tutkijat joutuvat miettimään kooditusta siltä kannalta, kuinka myös vanhan kirjaviron nykyvirosta poikkeavat rakenteet ovat löydettävissä hakujen kautta. Vanhassa kirjavirossa on esimerkiksi nykyvirolle vieraita liittomuotorakenteita, joiden koodittamisen ongelmia Ross havainnollisti esitelmässään. Selvää ei ole myöskään se, mitä rakenteita käännösaikaisessa kielessä on voinut olla ja mitä eri vaihtoehdot mahtavat kulloinkin tavoitella. Esimerkiksi vanhassa kirjavirossa objektina olevan NP:n sija voi olla monitulkintainen (onko *eselid*-muoto merkitykseltään 'eeslid' vai 'eeslit'?). Kun lisäksi koko objektinmerkintäsystemi näyttää poikkeavan nykyvirosta, on muotoja vaikea tulkita kontekstinkaan perusteella. Tällainen tulkintojen moninaisuus ja tehty perustutkimus häviävät tavallaan näkyvistä, kun projektit etenevät ja aineistoa saadaan verkkoon helppolukuiseen muotoon.

PIRKKO FORSMAN SVENSSONIN ja JOHANNA EERIKÄISEN toimittama »Virtuaalinen vanha kirjasuomi» -verkkomateriaali eroaa edellisistä sähköisistä aineistoista siinä, että se on tarkoitettu nimenomaan helppokäyttöiseksi oppimateriaaliksi (ks. <http://www.helsinki.fi/hum/skl/vvks/>). Verkkoversion pohjana on Forsman Svenssonin laatima oppikirjasarja. Verkkomateriaali on ollut koekäytössä Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitoksessa perusopetuksen oheismateriaalina keväällä 2007. Verkkosivuilla on Agricolan ja muiden kirjoittajien tekstejä 1500-luvulta 1600-luvun

loppuun, äänne- ja muoto-opin ja lauseopin osuudet sekä harjoituksia vastauksineen. Kieliopin kuvauksessa Forsman kertoi tukeutuneensa suurella määrällä Ikolan, Palomäen ja Koiton *Suomen murteiden kielioppia ja tekstikielioppia* -teokseen (1989). Esityksessään Pirkko Forsman Svensson korosti tekstien lukua kokonaisuutena, ei vain ortografian tai kielioppiseikkojen opetteluna. Materiaaliin valikoitujen tekstien yhteydessä onkin selityksiä paitsi kieliopin myös kulttuurihistorian alalta, mikä lisää sivujen käytettävyyttä myös etä- ja itseopiskelussa. Verkkomateriaalista jäi kuva kokeneen kirjasuomen opettajan työn siirtämisenä helposti saatavaan ja käytettävään muotoon. Jonkin verran askarruttamaan jää osa kieliopin kuvaamisen ratkaisuista; terminologia on jopa siinä määrin perinteistä, että lauseopissa operoidaan esimerkiksi lauseenvastikkeen käsitteellä. Samoin viittaukset aiempaan tutkimukseen ovat paikoin niukat, eikä harjoitusten yhteydessä käy ilmi, mitkä niistä ovat (ratkaisuineen) Laila Lehikoisen ja Silva Kiurun laatimia (vrt. myös Lehikoinen ja Kiuru 1998).

Toisenlaisen näkökulman vanhoihin teksteihin toi musiikkiteieteilijä PIRJO-LIISA NIINIMÄKI, jonka esitelmän otsikkona oli »Luettavaa vai laulettavaa — arkkiveisut vanhan kirjasuomen lähteenä». Arkkiveisuja on useamman tieteenalan voimin ylenkatsottu tutkimusaineistona: niiden on katsottu olevan kansanperinteen tutkijoille »epäpaperinnettä» ja kirjallisuudentutkimuksen kannalta »roskakirjallisuutta». Kielentutkimuksen näkökulmasta ne ovat nähtävästi lähinnä olleet piilossa. Niinimäki kuitenkin osoitti esitelmässään arkkiveisuaineiston merkitystä erityisesti siltä kannalta, että ne ovat askel kohti suomenkielistä kirjallista kulttuuria. Ne olivat ensimmäisiä painotuotteita, jotka levisivät kaiken kansan ulottuville. Ne ovat ajallaan muodostaneet linkin läntiseen lauluperinteeseen ja

toisaalta riimin omaksumisen kautta myös läntiseen kirjallisuusperinteeseen.

Esitelmistä PETRI LAUERMAN »Vieraiden grafeemien väistyminen varhaisnykysuomesta« ulottui ajallisesti varhaisnykysuomeen. Lauerma osoitti uuteen ortografiin siirtymisen asteittaisuuden (vrt. myös Lauerma 2007).

Vanhimpaan aineistoon eli Agricolan kieleen pureutuivat erityisesti SIMO HEININEN ja KAISA HÄKKINEN. Heininen tarkasteli Agricolan kielitaitoa. Agricolan on osoitettu osanneen latinaa, ruotsia, saksaa ja kreikkaa, mutta hepreantaidosta ei ole vastaavia todisteita. Heininen toi esiin sen, että Agricolan tavoite käännöstyössä ei ilmeisesti ollut luoda suomesta kaikkeen sopivaa kirjakieltä vaan uskonnollinen kielitraditio uskonpuhdistuksen aatteiden hengessä. Väitettä tukee erityisesti se, että Agricola itse käytti suomea vain hengellisissä kirjoituksissaan, ja muun tuotantonsa hän on kirjoittanut pääasiassa aikakauden tieteen kielellä, latinaksi. Agricolan kirjoituksia muilla kielillä on säilynyt vähän. Heininen korosti Agricolan kielitaidon vakautta; raamatunkäännöksissä Agricola on käyttänyt kaikkia Raamatun pohjatekstejä samantyyppisesti hyväksi. Väriä kirjakielen isän hahmoon tuo se yksityiskohta, että ainoa Agricolalta tiettävästi säilynyt suomenkielinen käsin kirjoitettu sana on kirjan sivuun merkitty *katti*. Sana kirvoitti myös seminaarissa erilaisia tulkintoja, joiden pohjalta sen suomenkielisyys jäi sittenkin epäilyksen alle. Keskustelu »katista« toi konkreettisesti esiin sen, että Agricolan ajan kirjoittajia ei kahlinnut uusia kieliä kirjoitettaessa yhden muodon ja yhden merkityksen periaate, vaikka sellainen jo klassisten kielten kohdalla toteutui. Kaikkiaan Heinisen esityksestä tuli esiin se, että Agricolan muun kuin suomenkielisen tuotannon kohdalla on paljon kokonaan tutkimatonta — ja toisaalta filologis pohjainen käännösten vertailu eri

alkukieliin tarjoaa edelleen haastetta ja nostaa esiin mielenkiintoisia kysymyksiä kirjakielen vakiinnuttamisesta.

Kuten moni muukin seminaarin puhuja, myös Kaisa Häkkinen korosti esitelmässään »Tautinen juttu: Taudit ja tautien nimet Mikael Agricolan teoksissa« sitä, miten vanhoja tekstejä on luettava ja tulkittava suhteessa niiden omaan ilmestymisajankohtaan. Häkkinen esitteli tautien erilaisia nimeämistapoja ja niistä heijastuvia käsityksiä tautien syistä. Esimerkiksi tautien nimitykset ovat aikojen kuluessa muuttuneet samalla, kun sanojen merkitykset ovat muuttuneet. Agricolan omissa teksteissä huomionarvoista on, että niissä ei seurata vanhatestamentillista, »primitiivistä« tautikäsitystä eikä Agricola esimerkiksi tarjoa rukousta tautien hoitokeinoksi. Häkkinen korostikin Agricolan teksteissä näkyvää kansanomaisen lääkinnän perinnettä. Kiinnostava jatko tällaiselle tutkimukselle olisi sen tarkastelu, näkyykö Agricolan raamatunkäännösten syntaktisissa valinnoissa Agricolan oman ajan tautikäsitys; nykysuomalaisen korvaan tuntuisi olevan eroa esimerkiksi sillä, onko potilas »halvattu« vai »halvaantunut«.

Seminaarin esitelmät painottuivat muotooppiin ja sanastoon. Syntaksiin keskittyi varsinaisesti vain muutama puhuja. Helsingin ja Tarton yliopiston tutkijoiden muodostama tutkimusryhmä, johon kuuluvat RITVA LAURY, TARU NORDLUND, KÜLLI HABICHT ja RENATE PAJUSALU, esitteli projektiaan esitelmässä »Definiittisyyden merkitseminen vanhassa kirjavirossa ja kirjasuomessa: Omaa vai lainattua?«. Projektiin liittyen Taru Nordlund esitelmöi myös »Yxi-sanan käytöstä vanhimmassa suomenkielisessä kirjallisuudessa«. Tutkimusryhmän alustavat havainnot osoittavat, että vanhimmissa käännösteksteissä germaanisten kielten artikkelit on käännetty — kuten tähän asti on tiedettykin — melko säännönmukaisesti virossa *see-* ja *iiks-*pronomineilla, suomessa

▷

yksi- ja *se-*pronimineilla. Erityisesti Taru Nordlundin esitelmästä kävi kuitenkin ilmi, että lähemmän tarkastelun perusteella pronomien käyttö ei selity vain lähtötekstien pohjalta, vaan on löydettävissä myös lähtöteksteistä riippumatonta vaihtelua. Tutkimusryhmä korosti sitä, että lähtötekstit kyllä selittävät osin pronomien käyttöä ja vanhassa kirjasuomessa ja -virossa näyttää olevan käytössä vieraiden mallien mukainen artikkelisysteemi. Sen lisäksi olisi kuitenkin selvitettävä, missä määrin vanha kirjakieli kuvastaa pronomien sellaista »elävää käyttöä», jolla ei välttämättä ole mallia käännösteksteistä, ja voidaanko tällaiselle käytölle löytää vertailukohtia kielitypologiasta, esimerkiksi artikkelien kieliopillistumispoluista. Vanhaa käännösuomea ja -viroa tarkastellaan tällöin sellaisina aitoina omina kielimuotoinaan, joissa havaittuja asioita — jopa »epäsuomalaisuuksia tai -virolaisuuksia» — voidaan tutkia myös muina kuin käännösprosessien tuotteina. Mielenkiintoista oli havaita, että tällainen lähestymistapa herätti keskustelua. Filologisella linjalla on vanha perinne, mutta se ei selvästikään ole ainut mahdollinen.

Tarton yliopiston vanhan kirjakielen tutkimusryhmää (ks. <http://www.murre.ut.ee/vakkur>) edusti Külli Habichtin, VALVE-LIIVI KINGISEPAN, PILLE PENJAMIN ja KÜLLI PRILLOPIN esitys »Mistä kertovat suomen ja viron vanhojen tekstien kollokaatiot?» Tutkijat olivat koostaneet sanojen *aeg – aika, inimene – ihminen, sõna – sana, rahvas – kansa* yhteydessä esiintyvien kollokaatioiden listauksen Mikael Agricolan ja Heinrich Stahlin teksteistä. Kollokaatiolistaukset herättivät ajatuksia fraseologian, idiomaattisuuden, kollokoinnin ja käännöskielen suhteesta. Esitelmässä Habicht totesi, että »absoluuttiset luvut eivät ole vertailtavia», mutta kielten väliset erot eri kollokaatioiden esiintymisessä houkuttaisivat monenlaisiin pohdintoihin.

Näkökulmia käännösstrategioihin tarjosivat omissa esitelmissään SIRPA TIMONEN (Kotimaisten kielten tutkimuskeskus), IRMELI HELIN (Helsingin yliopisto, Käännöstieteen laitos) sekä ILONA M. NAGY (Debrecenin yliopisto), jonka esitelmä muistutti siitä, että osa hengellisten tekstien käännösratkaisuista on »yleiseurooppalaisia». Timonen tarkasteli vanhan kirjasuomen aikaisissa Raamatuissa useaan kertaan käännettyjen raamatunkatkelmien leksikaalisia valintoja; katkelmista on tehty uusia käännöksiä (tai käännösehdotuksia) esimerkiksi alkutekstiin palaamalla tai aiempaa käännöstä eri tavoin muokkaamalla. Myös Timosen esitelmä osoitti konkreettisesti sen, että vanhaa kieltä on katsottava oman aikakautensa kielenkäytöstä käsin. Syitä käännösten eroihin ovat kielen sanaston luonnollisen muutoksen lisäksi myös kunkin ajan teologiset ja muut uudelleentulkinnat. Kukin aika tulkitsee ja arvioi alkutekstin käsitteitä uudelleen ja uudelleen. Samaa toi esiin SVEN-ERIK SOOSAAR, joka käsitteli omassa esitelmässään *arm-* ja *hala-*vartaloiden käyttöä ensimmäisissä virolaisissa raamatunkäännöksissä: kyse on lopulta siitä, miten raamatun kielten sellaisia käsitteitä kuin 'armo', 'laupeus' ja 'rakkaus' kulloinkin rakennetaan teksteihin.

Irmeli Helinin esitelmä näytti, miten erilaiset käännösstrategiat toteutuvat 1500-luvun virsikirjan eriaikaisissa suomennoksissa. Jaakko Finnon virsikirjassa (1583) on 27 saksasta suomennettua virttä, jotka ovat säilyneet käytössä sekä saksalaisissa että suomalaisissa virsikirjoissa nykypäiviin asti. Saksalaisiin virsiin on tehty hyvin vähän muutoksia, kun taas suomalaisessa virsikirjatraditiossa virsiä on uudistettu huomattavasti, ja niihin on tehty myös merkittäviä leksikaalisia ja tekstuaalisia muutoksia. Helin osoitti esitelmässään, etteivät myöskään 1500-luvun ensimmäiset suomennokset noudata orjallisesti alkukiel-

ten muotoja, vaan tekstejä muokattiin tunnustavasti Suomen oloihin. Helinin esityksen pohjalta olisi myös mielenkiintoista pohdita sitä, miten käännosteorioiden esittämät kääntämisen periaatteet ja strategiat soveltuvat vanhan aineiston tarkasteluun.

Ilahduttavasti seminaarissa tuli esiin nuorten väitöskirjatutkimusta tekevien tutkijoiden panos. ELINA PALOLAN (Oulun yliopisto) esitelmä käsitteli sananloppuisen *k:n* merkintäkonteksteja Christfrid Gananderin kansanrunokokoelmassa. Tutkimuksen tavoitteena on selvittää, onko loppu-*k:n* merkitseminen Gananderin runoissa systemaattista eli oliko länsimurteisella Gananderilla jonkinlainen oma käsitys loppu-*k:sta*. Palola valaisi kiinnostavasti vanhojen tekstien kriittistä lukutapaa, jossa esimerkiksi sananmuotoa tarkastellaan osana sitä kontekstia, jossa teksti on syntynyt. Esimerkkinä seminaariväki kävi pohtimaan ilmausta *Herran puoskari puhitek*, jossa muotoa *puhitek* ei voi tulkita ellei tiedä, mitä 1700-luvulla voi tarkoittaa ilmaus »Herran puoskari».

TANJA VAITTINEN ja HEIDI MERIMAA Turun yliopistosta tarkastelivat molemmat esitelmissään sananmuodostukseen liittyviä kysymyksiä. Tanja Vaittisen aiheena oli »Epäsäännölliset *vastoinkäymisyys*-tyypiset johdokset vanhassa kirjakielessä». Kyse on siis sananmuodostuskeinosta, jossa verbikantaan näyttää liittyvän sekä *-minen*-teonnimijohdin että ominaisuudenimijohdin *-UUs*. Tällainen on nykykielen vastaista sananjohtoa, ja Vaittisen esityksen perusteella se ei ole vanhan kirjasuomenkaan mukaista. Heidi Merimaa käsitteli Agricolan tekstien *päin*-partikkelin sisältäviä yhdyssanoja (vrt. Merimaan artikkeliin tässä numerossa). Tekeillä olevat työt ovat tärkeää perustutkimusta sananmuo-

dostuksesta ja johto-opin vakiintumisesta kirjakielen historiassa. On mielenkiintoista nähdä, miten tällaiset tutkimukset valaisevat kirjallisen tradition syntyä esimerkiksi sellaisissa kysymyksissä, kuin mikä on yksittäisen kirjoittajan asema mallin muodostajana tai levittäjänä.

Kielen kuvaukseen eriaikaisissa kieliopissa paneutui ANNIKA KILGI Tallinnan yliopistosta. Esitelmä »Eesti käändekirjelduse muutumine 19. sajandil» valotti niitä kehityskulkuja, joita virolaisessa kielioppiperinteessä on käyty sijamuotojen kuvaamisessa. Suomalaisen kuulijan kannalta mielenkiintoista oli huomata samankaltaisuutta suomen sijajärjestelmän havaitsemisen ja kielioppeihin päätyminen kanssa. Kilgi korostikin erityisesti Strahmannin ja Renvallin kielioppien vaikutusta virolaiseen kielioppiperinteeseen.

Vanhan kirjakielen seminaarin perusteella vanhan kielen tutkimus niin Suomessa kuin Virossa elää mielenkiintoista vaihetta. Tutkimuksella on kummassakin maassa vahva filologinen pohja. Vanhojen aineistojen saaminen helpommin käsiteltävään muotoon antaa mahdollisuuksia myös uudenlaisiin näkökulmiin. ■

MINNA JAAKOLA

Sähköposti: minna.jaakola@helsinki.fi

LÄHTEET

LAUERMA, PETRI 2007: Vieraiden grafeemien väistyminen varhaisnykysuomesta etenkin Jakob Johan Malmbergin tuotannon valossa. – *Virittäjä* 111 s. 322–345.

LEHIKONEN, LAILA – KIURU, SILVA 1998: *Kirjasuomen kehitys*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.